

§ 100. Algoritmus poznávání věty dvojčlenné a jednočlenné s určitým slovesem významovým.

1. Nachází se sloveso určité.

2. K slovesu určitému se hledá podmět pomocí otázky *kdo* + sloveso nebo otázky *jaká* + podstatné jméno rodu ženského (např. *věc, událost, vlastnost*) + sloveso.

a) Jestliže ve větě je výraz, kterým můžeme na tuto otázku odpovědět, je to podmět, jde o větu dvojčlennou.

b) Jestliže takový výraz ve větě není, může to být aa) věta dvojčlenná s podmětem nevyjádřeným nebo tzv. všeobecným, nebo bb) věta jednočlenná.

3. Zkusíme podmět doplnit podstatným jménem nebo zájmenem *já, ty, on, ona, my* atd.

a) jestliže takové doplnění je možné (jeho vhodnost neposuzujeme z hlediska stylistického), jde o větu dvojčlennou.

b) Jestliže takové doplnění možné není, jde o větu jednočlennou.

4. Zvláštní pozornost je nutno věnovat případům, ve kterých je možné doplnit zájmeno *ono*:

a) Jestliže zájmeno *ono* můžeme nahradit podstatným jménem, jde o větu dvojčlennou. Srov. např. *Co dělá vaše děťátko? Spí už hodinu.* V druhé větě můžeme doplnit zájmeno *ono*, ale i podstatné jméno *děťátko*; věta je dvojčlenná.

b) Jestliže zájmeno *ono* nemůžeme nahradit podstatným jménem, nemá platnost podmětu, jde o větu jednočlennou. Tak do věty *Prší* je možno doplnit zájmeno *ono*, popř. *to* (*Ono zas prší. — To prší*), ale nemůžeme je nahradit žádným podstatným jménem, poněvadž nezastupuje žádné pojmenování, dodává jen větě citovost, má povahu citového slove.

§ 101. Algoritmus poznávání věty dvojčlenné a jednočlenné se slovesem *být*.

Zvlášť si ujasněme postup při základní analýze věty se slovesem *být* (*jsem, jsi* atd., *byl* atd., *buďe...*). Rozlišujeme typy konstrukcí podle toho, s kterým druhem slova je sloveso *být* spojeno. Případy, které mohou nastat, jsou uvedeny arabskými číslicemi, tentokrát tím však není určen základní sled úvahy. Sled úvahy je určen uvnitř jednotlivých případů. Žák se ovšem neučí jednotlivé případy vyjmenovávat, nýbrž řešit.

1. Ve větě je sloveso *být* a přičestí činné nebo přičestí trpné slovesa významového.

a) Je-li ve větě přičestí činné slovesa významového a sloveso *být*, je sloveso *být* vždy ve tvaru určitého slovesa 1. nebo 2. osoby, jednotného nebo množného čísla (nemůže být v 3. os.) a tvoří s přič. činným minulý čas, který má funkci slovesného přísudku. Věta je vždy dvojčlenná.

b) Je-li ve větě přičestí trpné slovesa významového a sloveso *být*, je věta buď dvojčlenná, nebo jednočlenná. Zjišťujeme tedy pomocí otázky *kdo* + sloveso nebo otázky *jaká* + podstatné jméno rodu ženského, zda ve větě je, resp. může být podmět.

aa) Jestliže ve větě podmět je, je to věta dvojčlenná, např. *Kniha je už asi měsíc rozebrána.*

bb) Jestliže ve větě podmět není, ani nemůže být doplněn (viz § 100, 3), věta je jednočlenná, přičemž sloveso *být* má buď platnost slovesa pomocného, nebo spony (§ 89).

2. Ve větě je sloveso *je*, resp. *jsou* a podstatné jméno.

a) Jestliže je ve větě jedno podstatné jméno v 1. p. nebo podstatná jména v 1. p. tvoří několikanásobný výraz, zjišťujeme, zda tento výraz má platnost podmětu, či přísudkového jména:

aa) Má platnost přísudkového jména, jestliže může být doplněn výraz, který má platnost podmětu. Věta je pak dvojčlenná. Např. *Jsou naši spojenci. — Je přítel opravdu spolehlivý → Socialistické státy jsou naši spojenci. — Sovětský svaz je přítel opravdu spolehlivý.*

bb) Má platnost podmětu, jestliže sloveso *je, jsou* vyjadřuje existenci, např. *Bylo jaro.* — Můžeme se ptát: Která byla roční doba? Podobně: *Byly prázdniny. — Je sobota, nebo neděle? — Byly dvě hodiny.*

cc) Věta je jednočlenná, jestliže podstatné jméno má platnost příslovce: *Je zima* ve významu ‚Je chladno‘ → *Bylo zima.* Přičestí činné je ve tvaru rodu středního, třebaže podstatné jméno *zima* je rodu ženského. V tomto případě se nemůžeme ptát: Která byla roční doba? Podobně *Je tma* → *Bylo tma, i Bylo pět hodin.*

b) Jestliže je ve větě více podstatných jmen v 1. p., která netvoří několikanásobný výraz, zjišťujeme, který výraz je podmět tak, že se opřeme o významovou definici podmětu (§ 98, 3). To s jistotou poznáváme se zřetelem ke kontextu nebo situaci. Např. v psané větě (1) *Hlavní město ČSSR je Praha* se vypovídá většinou o hlavním městě ČSSR, říká se, že je jím Praha. Je tedy podmětem výraz *hlavní město ČSSR*. Není rozhodující, že tento výraz může být převeden do 7. p.: *Hlavním městem ČSSR je Praha.* To je jiná věta: Výrazem v 7. p. se nevyjadřuje, o kom se vypovídá, nýbrž se jím vlastnost přisuzuje podmětu *Praha*.

Na rozdíl od toho v psané větě (2) *Praha je hlavní město ČSSR* se většinou vypovídá o Praze, je tedy výraz *Praha* podmětem. Jen např. kdyby se odpovídalo na otázku *Co (Které město) je hlavní město ČSSR?*, byl by výraz *je Praha (Praha je)* přísudkem i tehdy, kdybychom jej pro důraz položili na začátek věty (a ovšem důrazově vyslovili).

Podobně ve větě (4) *To je buk* vycházíme prostě z toho, že se slovem *to* na něco ukazuje (odkazuje) a že se o tom říká *je buk*. V tom je plné vysvětlení toho, že výraz *to* je zde podmětem, výraz *je buk* je přísudkem, třebaže nelze říci *To je bukem*.

Neopíráme se tedy jednostranně o možnost nahradit 1. pád 7. pádem (vyjadřuje se jím funkce, vlastnost časově nebo místně omezená — Souv. 134), nýbrž o významovou a formální analýzu věty.

Věta (4) *Kdo je Cyrano?* má dvojí význam (Vl. Styblík, ČJL 20, 185). Buď se ptáme na Cyrana, chceme vědět, jaký je Cyrano (důraz je na *kdo*), tj. chceme, aby se vypovídalo o Cyranovi; mohli bychom se zeptat: Jakým člověkem je Cyrano? V tomto případě je výraz *Cyrano* podmětem. — Nebo jinou otázkou chceme zjistit, který člověk (např. který z přítomných herců) hraje Cyrana (důraz je na *Cyrano*), chceme zjistit, komu byla přisouzena role Cyrana; mohli bychom se zeptat: Kdo (Který z vás) je Cyranem? V tomto případě výraz *kdo* je podmětem a výraz *je Cyrano* je přísudkem.

c) Jestliže je ve větě sloveso *je* + podstatné jméno v 7. p., věta je vždy dvojčlenná (s podmětem vyjádřeným: *Sestra je učitelkou*, nebo s podmětem nevyjádřeným: *Je učitelkou*).

d) Jestliže je ve větě sloveso *je* + podstatné jméno v pádě předložkovém, zjišťujeme opět, zda ve větě podmět je, či není. V prvním případě věta je ovšem dvojčlenná, v druhém případě rozlišíme, zda podmět může být doplněn (pak jde o větu dvojčlennou s podmětem nevyjádřeným), nebo nemůže být podmět doplněn (pak věta je jednočlenná). Např. *Soused je po chřipce* — věta dvojčlenná. Výraz *Je po chřipce* má dvojí význam: 1. Je větou dvojčlennou s podmětem nevyjádřeným, můžeme doplnit např. podmět *soused*, nebo 2. je větou jednočlennou — znamená, že ustoupila epidemie chřipky. Jenom jednočlenná je např. věta *Chlapci bylo do pláče*.

3. Jestliže je ve větě sloveso *být* v kterékoli osobě + přídavné jméno, zjišťujeme pomocí otázky, že věta je vždy dvojčlenná, a to s podmětem vyjádřeným nebo nevyjádřeným a s přísudkem jmenným se sponou.

4. Jestliže je ve větě sloveso *je, bylo* + příslovce (je to příslovce stavové), a nelze většinou podmět doplnit, věta je jednočlenná, např. *Je pěkně*. — *Je zde smutno*. — *Bylo už pozdě*. — b) Zřídka je věta dvojčlenná: *Boty jsou mi dobře*.

§ 102. K systému rozvíjejících větných členů. K prohloubení učiva o rozvíjejících větných členech přispívá postupné zjišťování toho, co mají větné členy společné a čím se liší, tj. poznávání jejich systému. Nakonec by mohl být systém rozvíjejících větných členů vystižen tímto schématem:

- I. podstatné jméno (zájmeno, číslovka) jsou určovány
 1. přívlastkem přímo,
 2. doplněním, a to prostřednictvím slovesa (slovesného přídavného jména — SaS 33, 1972, 13)
- II. sloveso, přídavné jméno, příslovce (citoslovce) jsou určovány
 1. předmětem,
 - a) vyjadřuje osobu, zvíře nebo věc, které se týká význam řídicího členu,
 - b) jeho pád je určen řídicím členem,

2. příslovečným určením,

- a) vyjadřuje rozmanité okolnosti,
- b) jeho pád (a vůbec tvar) je dán věcným významem.

§ 103. Přívlastek a doplněk. 1. Naznačený výklad doplňku (viz též § 38) je založen na zřeteli k jeho formě.³² Např. ve větě *Chlapci se vrátí unaveni* se vychází z toho, že se větný člen *unaveni* shoduje v rodě, čísle a pádě s podstatným jménem *chlapci* (jindy říkáme *Chlapec se vrátí unaven*. — *Dívka se vrátí unavena*. — *Dítě se vrátí unaveno*), podobně jako se s ním shoduje přívlastek *unavení* ve větě *Unavení chlapci se vrátili, ostatní šli dál*.

Forma doplňku ukazuje, že základní vztah doplňku tohoto typu je vztah k podmětu, ne k přísudku. Rozdíl mezi doplňkem a přívlastkem v uvedených větách je — kromě toho, že jeden tvar přídavného jména je složený, druhý je jmenný — v tom, že přívlastek určuje podstatné jméno přímo, doplněk prostřednictvím slovesa (J. Jelínek a kol., 1972, 23).

2. Tomuto sblížení doplňku s přívlastkem (o výkladu přívlastku viz § 22, 2–4) není na překážku, že v některých případech — významově zpravidla rozdílných — lze doplněk nahradit příslovečným určením, např. *Seděl zkroušen* (skutečně zkroušen byl). — *Seděl zkroušeně* (mohl zkroušenost jen předstírat). — *Jen: Tvářil se zkroušeně*. — *Loučil se dojat*. — *Loučil se dojatě*.

3. Sloveso nejen spojuje doplněk s řídicím výrazem, ale také pojmenovává druh tohoto vztahu. Proto ke slovesům, která vyjadřují změnu stavu, se klade (neshodný) doplněk do 7. pádu; spojitost s podstatným jménem se vyjadřuje shodou ve jmenném rodě: *Našeho učitele zvolili předsedou národního výboru*, ale: *Naši učitelku zvolili předsedkyní národního výboru*. Ke slovesům, k jejichž lexikálnímu významu se pojí význam podobnosti nebo shody, popř. je v něm implikován (*tvářit se, chovat, jednat*) se doplněk uvádí spojkou *jako*. Jestliže je v lexikálním významu slovesa zahrnut význam ztotožňování a hodnocení (*pokládat, považovat, uložit něco za trest, dostat něco za odměnu*) užívá se předložky *za*.

4. ~~Poněvadž je doplněk pojem složitý, je třeba s ním žáka seznamovat postupně: 1. nejprve žáci poznají doplněk (shodný) vyjadřující vlastnost, kterou „podmět“ vyjádřený podstatným jménem nebo zájmenem má za děje, např. *Chlapec se vrátil unaven*, 2. doplněk (shodný) vyjadřující vlastnost, kterou má „předmět“ za děje, např. *Viděl jsem ho unaveného*, 3. doplněk (neshodný) k podmětu vyjadřující vlastnost dějem získanou, např. *Byl zvolen předsedou*, 4. doplněk (neshodný) k předmětu³³ vyjadřující vlastnost dějem získanou, např. *Zvolili bratra (ho) předsedou*.~~